

95
156

СОЛГАЖЫ

1992

Э №1

№ 3

«Үч-Сүмер» бичик чыгартуунунг ла эл үредүликтинг балдарга журналы

1750

95.2
P156

Владислав Чынайт
ЭРТЕН ТУРА

Күннинг чогы чалынды
Тийип, араай ойгосты.
Кайынаштын жаагынан
Эркеледип окшоды.

Күннинг чогына сүүнип,
Чечектер көзин ачкылайт.
Күзүниинин каткызы
Көк айаска жайылат.

Эрүү салкын бијелеи,
Жалбыракла жүгүрет.
Эрте күннинг чогынан
Көлөткө ойлоп јоголот.

A 1450

Горно-Алтайская
областная библиотека
им. М. М. Кирпича

Екатерина КАЧАСHEBA.

АЛТЫНАЙДЫҢ ЖАЛАНҒЫ

Олөндөргө, чечектерге бастырткан жалаң. Мында генери күнүң ле чаңкыр-чаңкыр. Түште сап-сары чырайлу күн бийикке көдүрилип, жылу ла эрке чокторын жалаңга жайа салат. Түн кирзе, мунг жылдыстар чечектердин кеен чырайын аяктап, суркураган көстөриле имдежет.

Бу чечектер өскөн жалаң — Алтынайдын жалаңы. Кызычак күнүң ле эрте-эрте туруп, капшай ла жалаңга келет. Оноң бастыра чечектерди эбирип, кажызынан да: «Амыр туругар ба?» — деп сурайт. «Амыр, Алтынай» — деп, чечектер чалыңга жүзин жүнүп, баштарын айкап, жакшылажат.

Бир күн кызычак уйкудан туруп келзе, жалаңда сүүнчилү кожондор угулбайт. Чечектердин арчуулдый жалбырактары кургап, көстөринен тосток-тосток жаштар тоолоныжат. Кызыл-быжыраш чачту чечек кызычакты көрүп ле ийеле, айтты:

— Сен уйуктап ла каларыңда, кулактары талбак, мумпук тумчукту, чойлошкондый куйрукту кандый да тынду келген...

— Ол какай — деп, көк чечек куучынды жөмөди.

Чындап та, ыраак жокто жер түртүп жаткан какай көрүнди. Алтынай ачынып, капшай ла кыйгырды:

— Калжу какай, сен нени эдип салган?

— Сени тиштеп турган эмес, сенин кандый керегин? — деп, какай чичке көстөрүн сыкыйтып, өчөгөндү каткырды.

— Чечектер сеге карам эмес пе, мумпук?!

— Болчок қардым ла тойу болзо, меге өскө не керек — деп, какай каруузын жандырды.

Бу ла күннен ала јаланда табыш та јок. Чечектерди уткып күн де тийбейт. Јылдыстардын чогы кандый да өчөмик болуп калган.

Бир күн. Алтынай шыркалу чечектерди эмдеп јатса, чырай-бүдүжи үрелген какай келди.

— Алтынай, мен јастыргам. Менин јаманым ташта — деп, какай ыйламзырап унчукты.— Чечектер јоқко кунукчыл эмтир.

ЧООКЫР БОЗУ

Энем чоокыр бозуны
Энгирде айылга экелген.
Эркеледип мен оны
Мандайынан сыймагам.

Чоокыр бозу чыдаза,
Сүттегир жакшы уй болор.
Бир көнөктөг сүт берзе,
Ончобысты сүүндирер.

Онын тату сүдинен
Саржу, курут эдерис.
Айылдап биске келгенге,
Чегенистен урарыс.

Байрам СУРКАШЕВ

ЧООКЫРАЙ

Чоокыр бозуум, Чоокырай,
Не мөөрөйдиг ыгырап?
Алдында тусты жалабай,
Не көрөдиг жыдыркап?

Куйругыңды чычайтып,
Текшилезен куйбурып.
Көстөрүңди кылайтып,
Не туруң кунугып?

Энен сениң энгирде
Мөөрөп келер ыраактан.
Эм тургуза «ма» сеге —
Жажыл өлөң жалаңнан.

ЖИИЛЕКТЕШ

Жиилектеп барааткан балдар ончозы жуулыжып кел
Кажызынын ла колында жараш-жараш тергиштер. Амырд
колында кайыннын тозынан кееlep, жарандырып эткен т
болды.

Онон балдар чырбагал агажактарды ат эдип мингил
тал-табышту «мантаткылай» бергиледи. Амыр ончозын
озо «мантадып», агаштын жаказына келди. Жиилектин кө
торт јаландагы кызыл чечектердий. Амыр јада түжеле, тө
тамандап терди. Арткандары једип келеле, жиилектерд
көбин кайкажат:

— Мындый жиилекке кижн басса, тайкылып жыгылар!

— Кандый јакшы-ы-ы жытанат!

— Ол бу ла жиилектин јыды. Эх, озо баштап тойо
аларым!

— Бу жиилек ончобыска једер. Чын, озо тойо јип ал
тар, уулчактар! — Байрам тизе бажына отура түшти.

Тууразынан көргөн кижиге база каткымчылу ла: ка
ла үч-төрт жиилекти балдар озо баштап оосторына сал
бир-эки жиилекти тергиштерине чачат. Кара карынды т
тырбаганча, тергиштер толбос эмей.

«Јок, мынан көп, мынан јаан жиилектү јер табар...
жиилек ончозына јетпес». — деп, Амыр сананат. Ол табы
балдардан ыраап, јыраалардын ортозына жылыып кал
Баш та көдүрбей жиилектеп турган нөкөрлөри Амырд
жылыып калганын сеспей, көрбөй дө калдылар.

Амырдын ачабы там кайнап чыкты: «Арткан бал
бери келбезе кайдат... Ончо жиилек менин болор эд
Тизеленип алган терип ле јат, терип ле јат. Баш та
көдүрбейт, айландыра ајыктабайт та. Кезигин оозына
лат, кезигин түүзине таштайт. Канча кире жиилекти бы
тизелеген: эки тизези, эки чаканагы кызыл-јеерен, оос
неме база кызыл-чылбак.

Је бат, көнөк тө толгон, бойы да тойгон. А жиилек
учы кыйузы да көрүлбейт. Айландыра ын-шын, тен
кара булутла тартылып турды.

Ар-бүткен туйказынан неге де белетенип туру. Ол тыркырууш үниле кыйгырды: «Ау-у-у, уулда-а-ар, слер кайда-а-а?!» Ого кем де каруу бербейт. Амыр оноң тың коркы-

ды. Ол түүзегин тудунып, кайра жолло жүгүрди. Ары-бери аыктанат, алдында жолын көрбөйт. Онойып жүгүрип барадала, будакка бүдүрилип, көңкөрө «мач» ла этти. Жиилектү түүзи тоголонды. Жиилек кызыл кандый, жерге жайа төгүле берди. Амыр оны да жуубайт: жиилек эмди ого керек те жок. Куру түүзин алган бойынча, оноң ары быркыратты. Көзинин жажы жаагы төмөн агып, көрөргө чаптыгын жетирет. «Аза бердим бе?

» — деген санаа оны там коркытты. Эмеш тыныш алынып алала, онг жаны жаар буруды. Удабай кичинек акка чыгып келди. Мынанг оның деремнези жакшы көрүнөт. Амырдың сагыжы жарый түшти: «Ээ, бу байагы ла жиилектү аралдың жаказы турбай! Балдар мында жиилектер терип, артып калган жок по?! Олор мынанг ла толтыра тереле, жангылай берген. А мен дезе ачаптып... Бу да акта не аайлу жиилек болгон! Эмди де толтыра! Ачаптыбас болорын! Тапту жиилек жок жан! Уйатка түш! Аза да берер эдим... Же, карын, кайра келгеним жакшы: оноң башка чын азар эдим. Акыр, эм жиилектеп келзе, оной кылынбас, нөкөрлөрдөң айрылбас...» Амыр мынайда сананып, бойын-бойы арбап-шилтеп, деремнени көстөп жүгүрип ийди.

АРЫ-БЕРИ ТҮН-ТҮЖЕЙ

Бажынан учына, учынан бажына жетире түнгей кычырылып турган сөстөр грек тилле **ПАЛИНДРОМОН** эмезе **ПАЛИНДРОМ** деп адалат. Алтай тилде мындый сөстөр база көп. Темдектезе: **КАБАК, КҮЛҮК, КАРУ СУРАК, АРУ ТУРА.**

Уйат айу, уйат айу

Казан азак

Кара тарак

ТАВЫШКАКТАР

*Секирип, секирип калыза,
Сен сүрүжип жетпезинг.
Ичи жарылып, жыпшыйза,
Сен оныла ойнобозынг.*

*Жайгыда кийер боро тонду,
Кышкыда кийер ак тонду.
Кожоны онын тотылдак,
Бойы дезе коркынчак.*

*Кеен чүмдү кийимдү,
Кызыл жараш сагалду,
Чазы жокко өйди билер,
Чат эрте улус ойгозор.*

*Кызыл жараш өдүктү,
Жалбан-жулбан базытту.
Кыжыран жаман кылыкту,
Кызыл жалбак тумчукту.*

ТӨӨЛӨМӨЛӨР

- Кайдан келдигер?
- Алтай бажынаг.
- Нени алдыгар?
- Өтпөк алдыс.
- Өтпөгөр кайда?
- Ийт жиген.
- Ийт кайда?
- Камышка жажынган.
- Камыш кайда?
- Өрткө күйген.
- Өрт кайда?

- Жаңмыр өчүрген.
- Жаңмыр кайда?
- Жерге кирген.
- Жер кайда?
- Кар бүркеген.
- Кар кайда?
- Чана истеген.
- Чана кайда?
- Анчы кийген.
- Анчы кайда?
- Бу отуры.

КОЙОНОКТЫН

JYРҮМИНЕН

Койонок сүүнчилү кожондоп, школго барып жатты:

Мен, мен Койонок,
Мен огош ботпонок.
Мен школго жүредим,
Төрт ле беш алады!

— Койонок, токто. Анчыларга жем болдын — деп, жыраанын кийнинен Айучак чыгып келди.

— Эх, Айу-Айучак, сен кандый коркынчак! — деп, Койонок каткырды. — Ол анда нени бичип салган билеринг бе? — деп, Койонок жалбак агашка колын улады.

— А мен кычырып билбезим — деп, Айучак араайын унчукты.

— Ондый болзо, тында: «Андаарга жарабас жер».

Андаарга жарабас
жер

— А-а — деп, Айучак керектин аайын ондоп, сурады: — Койнок, мен сениле кожо школго барайын ба?

— Кел, кожо бараалы — деп, Койнок айдала, ойто ло кожондой берди:

— Кем школдо үренет,
Ого ончо јол ачык.

Бичик билер Койонноң,
Эмди мында кем артык?!

СОКОРОК

(Ойын)

Балдар күреелей туруп ийер. Ортозында, көзин ачуулла танып салган Сокорок. Балдар оны сөслө чагылат:

«Сокор ийтке ток жетпес,
Сокорокко сок жетпес!»

Сокорок бу сөстөргө «ачынып», оны айткан балдардын бирүзин де болзо тудуп аларга, тап эдет. Сокорок кажы-бирүзин тудуп алза, көзин танган арчуулды оң берет. Мынайып, Сокорокты Сокорок солыйт. Ойын калганчы бала тудулганча улалар.

ЧАЙЭЖВЕРД

(Табышкактардан тургузылган)

1. Тошко басса тайкылбас,
Талкан берзе жибес.
2. Шибееде ширдектү.
3. Тату, тату, не тату?
4. Бажы — айруш,
Кийни — жалмуш.

БЕШ КАРЫНДАШТЫҢ ЖЕЛБЕГЕНДИ ЖЕНГЕНИ

(Алтай чөрчөк)

Алтайда беш карындаш журтаган: Башпарак, Бажы-Кырлу, Орто-Мерген, Обо-Чечен ле Кичинек-Бобый. Андап-куштап азыранган, айлы-журтын башкарган. Уур-күчтөр болгондо, түбек-чак келгенде, бой-бойына болужып жүретен.

Нак журтаган карындаштар Желбегенге жарабайтан. Беш карындашка күчи жетпезин билип, оларды жаңыстан жоголтор деп шүүди. Желбеген озо ло Башпаракка келди:

— Башпарак, мен сени жийтем.

— Канайдар, жиир болзон, жигейин. Жаңыс мени кайнадатан кара казан туку одоштой кобыда жаткан Бажы-Кырлу карындажымда.

Желбеген калпыс-малпыс Бажы-Кырлунын айылына келди:

— Эй, Бажы-Кырлу, Башпаракты кайнадатан кара казан сенде бе?

— Кара казан иргеде жадыры, алар болзон — ал — деп, Бажы-Кырлу каруузын жандырды. — Жаңыс оны тартатан абра ол көрүнип турган кобыда журтаган Орто-Мерген карындажымда. Онон сурап ал.

Желбеген жети бажы жети башка кыйгырып, Орто-Мергеннин айлына жетти.

— Эй, Орто-Мерген, Башпаракты кайнадып жийтен кара казанды тартатан темир абра сенде бе, тургуза ла бер — деп, кизиреди.

— Темир абра бу ла туру, алар болзон — ал. Јаңыс ого јегетен ак-боро ат Обо-Чечен карындажымда — деп, Орто-Мерген айтты.

— Эй, Обо-Чечен — деп, Јелбеген ыраактан ла кыйгырды, — Башпаракты кайнадып јийтен кара канды тартатан темир абрага јегетен ак-боро ат сенде бе? Тургуза ла бер!

— Ак-боро атты суунын ол јанында улаарып салгам, алар болзон, алгайын — деп, Обо-Чечен айтты.— Туку јаратта Кичү-Бобый карындажым кармактап отуры. Ондо комыргай кеме бар, ол сени кечирип салар:

Јелбеген терлеген-бурлаган Кичү-Бобыйга јетти.

— Эй, Кичү-Бобый, Башпаракты кайнадып јийтен кара канды тартатан темир абрага јегетен ак-бороны кечирип келетен комыргай кеме сенде бе, тургуза ла бер — деп, Јелбеген кыйгырды.

— Комыргай кеме бу јадыры. Алар болзон, алгайын — деп, Кичү-Бобый айтты.— Је ай-малтанды кожо аларын ундыба. Суунын тал-ортозына јетсен, кеме толкуларга ары-бери чачылар. Бу тушта ай-малтанла кемени јара чап. Онон малтана тайанып, сууны кече бер.

Јелбеген комыргай кемеге отурып, суунын тал-ортозына јетти. Кеме толкуларга ары-бери чачылып ла баштаарда, ол ай-малтазын көдүрип, кемени јара чапты. Уур малта болзын, эжинип билбес Јелбеген болзын, кайракан сууга чөнгө бербей кайтты.

Мынайда нак јуртаган беш карындаш сүмезиле ачап-јутпа Јелбегенниң бажын баскандар.

ҮЙГЕНДЕЕРИМ ЧЫМЫЛДЫ

Сөстөри А. Ередеевтин

Эдискизи В. Хохолковтын

Мен тударым чымылды,
Үйгендеерим чымылды.
Мен учарым јаланга,
Туштажарым најыма.

Сагы, сагы, чөкөбөй,
Сала бербей, удабай.
Тол узуну керекпе,
Талакай, јуук нөкөргө.

Мен тударым көгөөнди.
Токтолоорым көгөөнди.
Мен барарым јеринге,
Толыгарым најыма.

Колдон-колдон тудушса,
Кандый јылу тушташса.
Тер узагы керекпе,
Теге бербей менгейле.

The musical score is written in G major, 2/4 time, and consists of six staves. The lyrics are written below the notes. The score includes various musical notations such as clefs, notes, rests, and dynamic markings like *mf* and *ff*. The lyrics are: Мен ту-да-рым чы-мыл-ды, үй-ген-дее-рим чы-мыл-ды. Мен уч-а-рым ја-лан-га, туш-та-жа-рым нај-ы-ма. Мен у-ча-рым жа-лан-га, туш-та-жа-рым нај-ы-ма.

1000
Журукчызы Амыр Укачин
Редакторлоры: К. Тепуков, Э. Шумаров

«Солонгын сурузу: 659700 Горно-Алтайск город, Горно-Алтайск ором, 36, «Уч-Сүмер» бичик чыгарту. Телефондоры: 52-94, 52-97

Кееркемел редакторы В. И. Ортогулова. Техникалык редакторы Е. К. Манышева

Сдано в набор 10.04. 92. По
но к печати 28.04.92. Ф
60×84¹/₈. Бумага офс. кн.
Гарнитура балтика. Печать
ная. Усл. п. л. 2,83. У
л. 1,83. Тираж 5000. Заказ 1

Горно-Алтайская типограф
Коммунистический, 35.

A 1750

Горно-Алтайская
областная библиотека
им. М. И. Кладина